

Клочко О.О.Сумський державний
педагогічний університет
імені А.С.Макаренка

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ

У статті зазначається необхідність введення посади соціального педагога в заклади пенітенціарної системи України. На основі аналізу наукових праць видатних дослідників проблем пенітенціарної педагогіки представлено авторське бачення загальної стратегії соціально-педагогічної діяльності соціального педагога в умовах роботи в пенітенціарній установі.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в Україні виконання покарань у вигляді позбавлення волі здійснюється у виправних закладах, до яких відносяться виправні колонії, виховні колонії, тюрми і лікувальні виправні заклади, що в сукупності складають пенітенціарну систему. Пенітенціарна система – це система норм, органів та закладів, що організовує відбування покарань осіб, притягнених судом до позбавлення волі на відповідний строк [7, с. 331]. Зазначимо, що основним видом виправних закладів у сучасній Україні є виправні колонії, в яких відбувають покарання понад 90% від загального числа засуджених до позбавлення волі [9, с. 412].

Концептуально пенітенціарні заклади передусім покликані ізолювати від суспільства злочинців. Таким чином, вони вирішують функцію соціального контролю і порядку у суспільстві. Ця мета продиктована, насамперед, соціальними мотивами, а саме потребами суспільства в безпечних умовах життєдіяльності, реальній можливості реалізації прав і свобод особистості. Але соціальний аспект злочинності неминуче висуває і педагогічну проблему – виховання людини, яка скоїла злочин. Суть такого виховання полягає у зміні соціально-моральних орієнтацій і настанов, засвоєнні схвалюваних суспільством цінностей. Це зумовлює соціально-педагогічний характер виховної роботи із засудженими у пенітенціарній системі, що обумовлює актуальність досліджуваної проблеми.

Однак, зміст діяльності виправно-трудових установ не обмежується функціями відбування покарань та виховання. У зв'язку з реформуванням пенітенціарної системи України пріоритетними напрямками стають процеси виправлення, перевиховання та ресоціалізації в'язнів, що становить нову парадигму пенітенціарної системи. Заклади пенітенціарної системи повинні стати своєрідними соціальними клініками, де буде відбуватися організація педагогічного процесу перевиховання, «лікування» соціально занедбаних ув'язнених.

Реалізація вищезазначеного покладена на соціально-психологічну службу установ виконання покарань.

На нашу думку, таке рішення можливе і обов'язкове, але його повинна доповнювати участь у пенітенціарній діяльності фахівців – соціальних педагогів, які орієнтуються у своїй діяльності в першу чергу на етично-гуманістичні принципи по відношенню до ув'язнених.

Важливим, на наш погляд, постає вирішення основного суперечливого завдання соціального педагога в пенітенціарному закладі: адаптувати людину до умов соціальної ізоляції, підготувати її до життя на свободі.

Однак, у переліку співробітників, які здійснюють виховну роботу, у пенітенціарних установах, відсутній соціальний робітник чи соціальний педагог. Не дивлячись на те, що посада соціального педагога офіційно введена тільки в установах двох відомств – це освіти та комітетів у справах сім'ї, молоді та спорту, виникла нагальна потреба запровадження зазначеної посади і у пенітенціарних закладах.

Зазначимо, що у контексті проблеми запровадження посади соціального педагога в установи виконання покарань виділяємо один із її найголовніших аспектів, а саме: вироблення стратегії соціально-педагогічної діяльності соціального педагога в умовах роботи в пенітенціарній установі. Стратегія визначається, передусім, як сукупність взаємопов'язаних заходів, що мають спільну мету або спільний підхід [7, с. 417].

Метою статті є теоретичне обґрунтування стратегії соціальної педагогічної діяльності у пенітенціарних закладах.

Проведений нами аналіз методичної літератури дозволив встановити, що, на сьогодні, не існує загальної стратегії соціально-педагогічної діяльності в пенітенціарній системі. Тобто відсутнє єдине, цілісне, загальне теоретичне і практичне обґрунтування зазначеної стратегії в пенітенціарних закладах. Наявними у сучасній науковій літературі є окремі, роздільні її елементи.

Вивчення соціально-педагогічних, психологічних та кримінологічних джерел щодо окресленої проблеми дозволило встановити, що у розвиток вітчизняної пенітенціарної педагогіки на сучасному етапі вагомий внесок здійснив Синьов В.М. Науковець висвітлює загальні теоретико-методологічні засади виправно-виховного процесу в установах виконання покарань. Теоретичне обґрунтування навчально-виховних проблем, проблем адаптації та ресоціалізації в'язнів знаходимо у фундаментальній праці Синьова В.М. «Пенітенціарна педагогіка» [6].

У низці робіт (Ветошкіна С.О., Хмаренкової І.В., Дудаєва А.Б.) особлива увага приділяється виховній роботі спеціалістів; важливості введення посади соціального працівника (педагога) в пенітенціарні установи, обґрунтування стратегій, форм, принципів його діяльності.

Дослідник сучасних проблем пенітенціарної педагогіки Мардахаєв Л.В. розглядає виправно-педагогічний процес як сукупність трьох основних напрямів у роботі установи: карально-виховний, виправно-виховний, освітній і трудовий. Відповідно до зазначених напрямів, соціальний педагог має будувати свою діяльність у три етапи. Перший – етап вивчення особистості ув'язненого та планування роботи, другий – етап реалізації наміченої програми дій, третій – етап – підбиття підсумків. Погоджуючись із думкою Мардахаєва Л.В., відмітимо, що ефективність проходження зазначених етапів досягається

шляхом впровадження стратегічних напрямів соціально-педагогічної діяльності (вивчення вимог чинного законодавства, самоосвіта спеціаліста, взаємодія соціального педагога з різними службами установи тощо) [2, с. 197-198].

Важливими для нас є думки Пальчевського С.С. щодо діяльності соціального педагога в пенітенціарній системі. Автор висуває практичні поради спеціалісту, що стосуються роботи із засудженими, подає певний алгоритм співпраці соціального педагога разом з іншими фахівцями (психологом, медиками, адміністрацією) щодо в'язнів [5].

У зазначеному аспекті Василькова Ю.В. великого значення надає застосуванню соціальним педагогом індивідуального підходу до вихованців колоній. Оскільки фахівець повинен працювати з різними в'язнями, кожен з яких має свої особливості поведінки, адаптації, індивідуальні здібності та можливості тощо. Соціальний педагог має активно використовувати зазначені особливості при роботі з ув'язненими [1].

На основі наукових розробок Мардахаєва Л.В. та Пальчевського С.С. щодо визначеної проблеми нами було представлено авторське бачення загальної стратегії соціально-педагогічної діяльності соціального педагога в умовах роботи у пенітенціарних закладах.

Передусім слід зазначити, що у своїй діяльності, виходячи із нової парадигми пенітенціарної системи, соціальний педагог повинен керуватися принципами цілеспрямованості, систематичності, толерантності.

Принцип цілеспрямованості полягає у тому, щоб фахівець спрямував усі свої зусилля на особистість злочинця, на його адаптацію до нових умов перебування, виправлення і ресоціалізацію після звільнення.

Уся соціально-педагогічна робота повинна відбуватися систематично, послідовно та безперервно.

Діяльність соціального педагога має бути заснована на засадах толерантності. Слід мати на увазі, що фахівець працює зі спецконтингентом, який відбуває покарання. Соціальний педагог має будувати свою роботу на основі терпимості до засуджених, не керуватися у своїй діяльності неприязним ставленням за національною, релігійною, віковою, статевою чи іншою приналежністю, рівнем моральної зрілості та соціальним статусом.

Як зазначає Мардахаєв Л.В., соціальному педагогу необхідно вивчити вимоги чинного законодавства, яке регулює діяльність кримінально-виконавчої системи (новий Кримінальний кодекс України, Указ Президента України від 22.04.1998 року «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань», Положення про психологічну службу установ виконання покарань, яке було затверджене наказом №33 від 17 березня 2000 року), закони України, що стосуються пенітенціарної системи держави, пенітенціарної політики України та пенітенціарної опіки та патронажу [2, с. 199-202].

У своїй діяльності соціальний педагог має ознайомитися із загальновизнаними міжнародними нормами утримання засуджених у пенітенціарних установах (зокрема, Міжнародними стандартними правилами поводження із засудженими, Європейськими пенітенціарними правилами, Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність різновидів поводження й покарання) [3, с. 203].

Спеціалісту також слід керуватися основними положеннями Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини, Конституції України як важливих документів в соціально-педагогічній роботі із засудженими.

Варто зазначити, що одним із основних завдань спеціаліста є розробка концепції соціально-педагогічної діяльності в пенітенціарній установі на основі вимог чинного законодавства, вивчення конкретних особливостей та умов діяльності виправної установи з допомогою адміністрації і соціально-психологічної служби. Саме зазначена концепція, на нашу думку, має стати основою для складання планів перспективної та річної роботи соціального педагога.

Для більш ефективної та продуктивної роботи із засудженими соціальний педагог має організовувати свою діяльність комплексно. Спеціаліст повинен тісно співпрацювати із усіма працівниками установи виконання покарань (психологом, адміністрацією, медиками, керівниками загонів тощо).

За думкою Пальчевського С.С. соціальний педагог повинен виконувати наступні стратегічні напрями роботи:

- 1) у співдружності з психологом вивчати новоприбулих засуджених; складати їх психолого-педагогічні характеристики, на основі яких формувати картотеку соціально-педагогічної паспортизації;
- 2) на основі даних соціально-педагогічної паспортизації розробляти індивідуальні програми соціально-педагогічної роботи із засудженими та відповідні рекомендації обслуговуючому персоналу пенітенціарного закладу;
- 3) взаємодіяти з персоналом виробничої служби у доборі засуджених для використання на роботах, пов'язаних із підвищеними вимогами до особистості;
- 4) спільно з психологічною службою здійснювати заходи щодо соціально-психологічної адаптації новоприбулого контингенту до умов відбування покарання та нейтралізації або зменшення негативного впливу перебування в умовах місць позбавлення волі на особистість;
- 5) на основі вивчення психологічною службою малих груп засуджених, їх структури, групових інтересів та їхнього впливу на морально-психологічний клімат у середовищі осіб, позбавлених волі, розробляти педагогічні рекомендації щодо його поліпшення;
- 6) виявляти осіб із підвищеною психологічною напруженістю, схильних до проявів внутрішньої і зовнішньої агресії; спільно з психологом вивчати їх психологічні особливості; на основі зібраних матеріалів розробляти соціально-педагогічні заходи, спрямовані на запобігання дестабілізуючої поведінки таких людей;
- 7) сприяти психіатру медичної частини у виявленні засуджених із відхиленнями у психічному розвитку, спільно з психологом розробляти психолого-педагогічні програми корекції поведінки таких в'язнів;
- 8) організовувати та проводити, за згодою засуджених, релаксопедичні сеанси з метою оздоровлення, саморегуляції, самовиховання та самонавчання засуджених; складати та узгоджувати з ними програми релаксопедичних занять;

9) спільно з психологічною службою складати та реалізовувати програми психолого-педагогічної підготовки засуджених до життя після звільнення;

10) проводити методичні заняття з персоналом закладу, на яких пропонувати педагогічні рекомендації стосовно організації індивідуальної роботи з окремими засудженими та профілактики міжособистісних та між групових конфліктів серед них;

11) сприяти створенню позитивної морально-психологічної атмосфери та обстановки взаємодовіри і взаєморозуміння між персоналом та засудженими;

12) регулярно аналізувати та узагальнювати одержані результати з основних напрямів соціально-педагогічної діяльності; результати аналізів та узагальнень доводити до відома керівництва установи;

13) дотримуватися принципу конфіденційності в індивідуальній соціально-педагогічній роботі з клієнтом;

14) надавати психолого-педагогічну допомогу персоналу установи; передбачати індивідуальні та групові форми роботи з метою запобігання розчарування у роботі та суїцидальних випадків як з-поміж засуджених із вини персоналу, так і серед самого персоналу [5, с. 469-470].

Під час планування соціально-педагогічної роботи в пенітенціарній системі слід враховувати її специфіку, а саме:

- соціально-педагогічна робота здійснюється в закритих та ізольованих установах;
- об'єктом соціально-педагогічної роботи виступають особи з високим рівнем соціального неблагополуччя та підвищеною стресогенністю;
- соціально-педагогічна діяльність здійснюється в умовах неминучого протистояння так званих груп «тюремного персоналу» та «тюремного контингенту»;
- соціально-педагогічна діяльність безпосередньо пов'язана з виконанням покарання;
- соціально-педагогічна діяльність не закінчується після виконання покарання, а передбачає сприяння в ресоціалізації та адаптації до зовнішніх умов життя [8, с. 65-69].

Визначена нами загальна стратегія соціально-педагогічної діяльності, безумовно, має бути застосована на практиці. Однак, як вже зазначалося, існує певний розрив між теоретичним обґрунтуванням стратегічних напрямів роботи соціального педагога та умовами їх практичного використання в установах виконання покарань.

Як свідчить сучасна практика, обсяг роботи з реабілітації, виправлення, перевиховання та ресоціалізації засуджених покладений на спеціалістів психологічної служби (психологів) пенітенціарних закладів та регламентується Положенням №33 від 17.03.2000. «Про психологічну службу установи виконання покарань» [4] і Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань №145 від 05 червня 2007 року «Про затвердження Положення про психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора» [3].

Зауважимо, що основними завданнями психологічної служби виступають:

- надання психологічної допомоги засудженим;
- розробка та реалізація спільно з персоналом установи індивідуальних і групових програм психокорекційного впливу на засуджених з урахуванням їх індивідуальних особливостей, ступеня соціальної занедбаності;
- підвищення психологічної компетентності персоналу установи, надання йому кваліфікованої методичної допомоги, навчання формам і методам психологічного вивчення особистості і середовища засуджених, а також прийомам психолого-педагогічної корекції;
- узагальнення та впровадження у практику роботи установи сучасних методів психолого-педагогічного впливу на засуджених [4, с. 4-5].

Зазначимо, що діяльність психологічної служби спрямована саме на психологічний супровід засудженого; його психологічну підтримку; психодіагностику та психокорекцію психічних станів ув'язненого; психологічну підготовку засуджених до життя після звільнення. Аналізуючи зазначені Положення, ми не знаходимо відповідних стратегічних позицій щодо реалізації соціальної адаптації, супроводу, профілактики, реабілітації та ресоціалізації як основних завдань соціально-педагогічної діяльності.

Таким чином, *(д) – висновки до даного дослідження*) проведений нами аналіз спеціальної соціально-педагогічної та кримінологічної літератури із зазначеної проблеми дозволив сформулювати наступні висновки.

У закладах вітчизняної пенітенціарної системи, на сьогодні, відсутні спеціалісти соціальної служби, їх функції виконуються іншими співробітниками даних установ (психологами). Питання введення у штат виправних установ соціальних працівників чи соціальних педагогів залишається дискусійним.

На сьогоднішній день уже наявні певні спроби теоретичного обґрунтування необхідності введення зазначеного типу спеціалістів до установ виконання покарань, але вони, як правило, розрізнені і не носять системного характеру.

Відомі вітчизняні та російські науковці (Джуза О.М., Синьов В.М., Ветошкін В.О., Мардахаєв Л.В., і інші) почали розглядати проблему впровадження окремих аспектів соціально-педагогічної діяльності в професійну роботу щодо виправлення, виховання засуджених. Особливим питанням постає вироблення та впровадження стратегії соціально-педагогічної роботи соціального педагога в умовах пенітенціарної системи. При виробленні зазначеної стратегії слід виходити із основних завдань соціально-педагогічної діяльності, а саме: соціальна адаптація, супровід, профілактика, реабілітація та ресоціалізація.

Важливим, на наш погляд, постає вирішення основного суперечливого завдання соціального педагога в пенітенціарному закладі: адаптувати людину до умов соціальної ізоляції, підготувати її до життя на свободі.

У контексті проблеми, що досліджувалася, великого значення набули праці Пальчевського С.С. та Мардахаєва Л.В. У своїх дослідженнях науковці звернули увагу на обґрунтування основних стратегічних напрямків діяльності соціального педагога, форм і принципів його роботи в установах виконання покарань. Саме зазначений досвід став для нас основою щодо теоретичного обґрунтування загальної стратегії соціально-педагогічної діяльності

соціального педагога в умовах роботи в пенітенціарній установі. Однак, як свідчить практика, існує невідповідність теоретичних доробків з практикою застосування стратегії соціально-педагогічної діяльності в установах виконання покарань. Саме психологічний аспект, а не соціально-педагогічний виступає домінантним при роботі з засудженими в пенітенціарній системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. – М., 2001. – С. 147-151.
2. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. – М.: Гардарики, 2006. – 269 с.
3. Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань №145 від 05 червня 2007 року «Про затвердження Положення про психолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора».
4. Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань №33 від 17.03.2000. «Положення про психологічну службу установи виконання покарань»
5. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 560 с.
6. Синьов В.М., Кравуша В.І. Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях: Навчальний посібник. – 2-ге вид. – К., 2000. – 138 с.
7. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: «ДЦССМ», 2002. – 536 с.
8. Шакурова М.В. Методика и технологии работы социального педагога: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
9. Шахрай В.М. Технологии социальной работы. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Клочко А.А. К вопросу реализации стратегии социально-педагогической деятельности в пенитенциарной системе

В статье указывается на необходимость введения должности социального педагога в учреждения пенитенциарной системы Украины. На основе анализа научных трудов известных исследователей проблем пенитенциарной педагогики представлено авторское видение общей стратегии социально-педагогической деятельности социального педагога в условиях работы в пенитенциарном учреждении.

Klochko O. To question realization the strategy of social and pedagogical activity in the penitentiary institution.

It is article to the necessity of introduction the profession of social teacher into the penitentiary system of Ukraine. The scientific works of famous researchers about problems of the general strategy of social and pedagogical activity in condition of the work in the penitentiary institution.